

ПОНЯТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Актуальність теми зумовлена тим, що неокласична філософія заперечила сенс розуму як унікальної здатності досягнення та сили, що керує історією. Вона доводить його визначальну роль і вводить в храм людських здібностей нові сили людської душі: волю (Шопенгауер, Ніцше), інтуїцію (Бергсон), несвідоме (Фрейд).

Мета – дослідження ціннісних орієнтирів громадянського суспільства в різних напрямках філософії. Завдання роботи: визначити поняття громадянського суспільства; обґрунтувати роль громадянського суспільства у філософії; визначити характерні ознаки громадянського суспільства; визначити проблеми та шляхи розвитку громадянського суспільства в Україні.

Об'єктом виступає громадянське суспільство як основа філософського вчення Арістотеля, Гегеля, Канта, Фергюссона.

Предметом є: громадянське суспільство як суспільство яке передбачає існування громадянина як індивідуалізованого члена людської спільноти, що має спиратися на сукупність прав та свобод.

Уперше термін «громадянське суспільство» зустрічається у працях відомого філософа Арістотеля, який називав його *politike koinonia* – політичною спільнотою. Він вважав, що громадянське суспільство можливе лише у правильній державі («політії»), де громадяни беруть «рівну участь у всіх вигодах суспільного життя» і діють «в інтересах загальної користі». Арістотель не ототожнював державу з громадянським суспільством, але й не протиставляв їх [1, с. 17;].

Згідно з теорією Томаса Гоббса, суспільний договір приводить до створення держави, але не суспільства. І лише держава своєю владою забезпечує те злиття окремих людей, яке й є суспільством.

Монтеск'є ввів відмінність між державою та громадянським суспільством, указуючи, що «абсолютна монархія, яку деякі вважають єдиною формою правління у світі, насправді є несумісною із громадянським суспільством і, отже, не може бути формою громадянського правління».

Найбільш обґрунтованою видається точка зору, що громадянське суспільство – це історичний феномен, що виник на певному етапі розвитку державно організованого, перш за все західного суспільства, і характеризується самостійністю щодо держави. Теорія громадянського суспільства набула найповнішої і завершеної інтерпретації в філософії Гегеля. Усі попередні концепції висвітлювали громадянське суспільство в сенсі його цивільності та асоційованості людських взаємодій у межах певної держави. Гегель вперше провів чітке теоретичне розмежування між громадянським суспільством та державою на основі інтерпретації значення свободи в процесі історичного розвитку людини. Гегель вважав, що характерними ознаками громадянського суспільства виступають: пріоритет громадянських прав порівняно з державними законами, свобода особи, плюралізм ідей, вартостей, соціальних ініціатив, сфера вільної реалізації безпосередніх і різноманітних інтересів громадян, відокремлена від держави структура суспільства, яка утворена різноманітними асоціаціями, добровільними об'єднаннями людей [5, с. 180-221].

Особливий інтерес представляють погляди на історію формування громадянського суспільства Адама Фергюссона, викладені ним у книзі «Досвід історії громадянського суспільства». У Фергюссона громадянське суспільство – це тип політичного порядку, який захищає та удосконалює ремесло, культуру і «громадянський дух» через регулярне правління, правові норми і систему збройної оборони. Фергюссон вважає необхідним створення асоціацій громадян, які пронизували б усе громадянське суспільство, інакше створюватимуться передумови для деспотичного правління. Багато в чому ці ідеї лежать в основі сучасного партійного плюралізму. Таким чином, автор трактату «Досвід історії громадянського суспільства» відносить громадянське суспільство винятково до сфери людського буття, пов'язуючи його появу з природою людини, з публічною активністю індивідів. Тому наявність співтовариства громадян розглядається А. Фергюсоном як

необхідна умова щастя й свободи людини. «Звільнений від турбот, що породжують малодушність і ницість, дух стає дієздатним, активним, прямим і безпристрасним, спроможним до будь-якого розуміння і жваво виявляє будь-які таланти з тих, що притаманні людській природі» [4, с. 102]. А це є головною умовою для досягнення людського блага й процвітання суспільства.

Ще один аспект громадянського суспільства – його людський вимір – був помічений Іммануїлом Кантом. Обґрунтовуючи морально-правову концепцію утворення людських спільнот, І. Кант виступив прихильником суспільно-договірного походження громадянського суспільства (і держави). Усі люди народжуються вільними, і кожна людина повинна погоджувати свою свободу дії з волею своїх співгромадян. Ці два начала (природне і соціальне) постійно борються в окремій людині й між людьми. Приборкати «природну стихію» можливо на основі «суспільного договору». Укладаючи суспільний договір, люди обмежують свою свободу на користь держави. Німецький дослідник висунув положення про поділ повноважень між інститутами громадянського суспільства і держави. Так, сім'я, церква, школа й інші суспільні об'єднання здатні без держави дотримуватися моральних загальноприйнятих норм співжиття й виховувати їх у громадян. Держава ж поєднує громадян у межах правових норм і забезпечує дотримання законів усіма громадянами, реалізуючи їхню волю. Найбільш демократичною державою, за І. Кантом, є республіка. Вона дозволяє проводити в життя принципи свободи й соціальної справедливості [5, с. 144-179].

Під громадянським суспільством Кант розумів суспільство, засноване на універсальних правах людини, що виходять за рамки будь-яких приватних правових або політичних систем. У кантівській філософії історії постулювалося, загальне громадянське суспільство, засноване на принципі панування права, як мети людського розвитку. В основі парадигми громадянського суспільства мусять бути покладені принципи свободи індивіда, його рівності й самодостатності. Формування громадянського суспільства, згідно з І. Кантом, рух до більш повного втілення правових норм свободи й рівності громадян, наближення до вічного миру.

Функціонування громадянського суспільства німецький мислитель пов'язує з правовою державою й становленням європейської спільноти народів. На думку мислителя, громадянське суспільство будується лише на індивідуальних цінностях громадянського миру і являє собою узагальнену константу для всього людства, вершиною якого є царство чесноти – категоричний імператив. Таким чином, німецький філософ поставив у центр громадського життя людину, що зобов'язана відстоювати волю власних інтересів від влади, держави, захищати цивільні права й високе моральне звання громадянина.

Теорія громадянського суспільства в Росміні заснована на його концепції людини як такої, що має унікальну вартість. Унікальна вартість людини взаємопов'язана з її дарунками свободи волі, яка визначає умови рівності людей перед Богом та рівності прав людини в процесі спільного життя. У даному аспекті теорія людини Росміні близька до поглядів І. Канта, а його інтерпретація свободи так само нагадує кантіанське узалежнення свободи й відповідальності особи перед самою собою за стан власного самоздійснення. Зрозуміло, що відповідальність зумовлюється прагненням до індивідуальної свободи під дією і впливом сил суспільного життя. Це означає, що стосунки між індивідами в суспільстві чи, як часто наголошує Росміні, в асоціації, покликані визначатися ставленням один до одного, як до мети, а не засобу. Відтак мовою Росміні, подібно як і мовою Канта, асоціація людей, або громада – це «царство цілей», а громадянське суспільство загалом є найпридатнішою формою досягнення найближчих цілей спільного життя людей [5, с. 313].

В. Гавел говорить про три опори, на яких будується громадянське суспільство: принцип добровільного об'єднання приватних осіб, децентралізація державної влади і делегування частини її повноважень неурядовим організаціям. В основі громадянського суспільства – наділений усіма основними правами громадянин. Гавел бачить у громадянському суспільстві один із кращих засобів людської самореалізації [5, с. 22-37].

Визначальна властивість громадянського суспільства - свобода, яку кожен розуміє і має право реалізовувати по-своєму. Будь-яке обмеження свободи означало б замах на підвалини громадянського суспільства та заперечення одвічного природного права людини на свободу.

Сьогодні гостро постала теоретична і практична проблема вироблення перспективного підходу до оцінки української історії і незалежної, самостійної ідеологічної та політичної позиції щодо оцінки шляхів і засобів розвитку України. Демократизація створює можливості для прогресивного розвитку України. Досі в Україні тривають дискусії

про вплив держави та про баланс сил державної влади й суспільства. Значна частина населення вбачає в державі чужу, корумповану силу, не довіряє державній владі, хоча і дотримується утопічного погляду, ніби винятково державними засобами можна створити нове громадянське суспільство [6, с. 27-39].

Особливістю і суперечливістю перехідного суспільства, яким є сучасна Україна, є те, що складнощі перехідних процесів, з одного боку, зумовлюють зміцнення регулюючої ролі держави, тобто самої держави, а, з другого – розбудова громадянського суспільства передбачає роздержавлення суспільних інститутів, зменшення державного впливу на них. Ця обставина і підкреслює необхідність наукових розробок ролі держави в перехідному суспільстві, розробки механізмів її впливу на соціальні процеси, визначення шляхів перетворення держави на правову, а перехідного суспільства – на громадянське.

Варто відзначити, що у нинішній Конституції і згадки немає про громадянське суспільство, на формування якого зрештою має бути спрямований весь державно-правовий механізм. Цей, м'яко кажучи, недолік нинішньої Конституції, безумовно, негативно відбиватиметься на процесі формування громадянського суспільства, серцевини правової держави. Проголошуючи своє прагнення досягти ідеалів правової держави, не пов'язавши це на конституційному рівні з формуванням громадянського суспільства, не є просто нелогічним, а й стратегічно неприпустимим. Адже неможливо донести до людей сутність переваг правової держави, не пов'язуючи це із громадянським суспільством, яке є гарантом захисту його членів від втручання державних інститутів в їх приватне і особисте життя, особливо у тих випадках, коли ці інститути при певних обставинах перетворюються на самодостатні і діють для самих себе, а нерідко й проти суспільства. Однією з перших змін до Конституції України має бути її доповнення новим розділом про громадянське суспільство [7, с. 92-111].

Основними шляхами розвитку громадянського суспільства в Україні є: підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами; максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права і до закону; виховання нормального природного патріотизму – національного і державного – на основі поваги до національної історико-культурної спадщини; зміцнення свободи інформації і гласності, відкритості суспільства на основі щонайширших зв'язків із зарубіжним світом.

Висновок. Ідеї громадянського суспільства пройшли тривалий шлях розвитку. Для концепції громадянського суспільства базовим є принцип особистої свободи, який поєднується з системою всебічної залежності членів суспільства один від одного. Громадянське суспільство передбачає узгоджену взаємодію членів суспільства. Отже, громадянське суспільство – одна з найвищих ступенів розвитку суспільства. В якості основної умови існування громадянського суспільства виступає особистість, її право на самореалізацію. Громадянське суспільство – складний і суперечливий феномен. З одного боку, він існує як історично мінливе явище; з другого – це процес, у якому може бути виокремлена стійка тенденція до розкріпачення людини й перетворення підданого в громадянина на основі сталого виборювання недоторканості свободи і прав людини. Громадянське суспільство розгортається в аспектах здійснення і свободи обставинної, і свободи набутої. Але найвагомішою виявляється екзистенційна свобода самовизначення людини, оскільки з нею найтісніше пов'язана креативна етика відповідальності. Громадянське суспільство – це шлях до здійснення волі людини, який вимощується формами громадянської, публічної і приватної солідарності та взаємодоповнюваності груп і спільнот. Солідарність складається як спільна участь і розуміння в тому, що для людей певної спільноти означає їхня безпека і воля. Можна зробити висновок, що громадянське суспільство не виникло із раціонального задуму. Воно стало наслідком здійснювання свободи через спонтанну дію різних чинників.

Література

1. *Civil Society. History and Possibilities [Електронний ресурс] / Ed. by S. Kaviraj and S. Khilnani. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – P. 11–32. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/00065176.pdf>.*
2. *Colas Dominique. Civil Society and Fanaticism: Conjoined Histories / Dominique Colas ; Eng. trans. from French Amy Jacobs. – Stanford : Stanford University Press, 1997. – 512 p.*
3. *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon [Електронний ресурс] / Ed. By Barbara Cassin. – Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2014. – XXXV, 1297 p.. –*

[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.eng11.com/uploads/5/7/7/9/57799873/dictionary_of_untranslatables_compressed.pdf.

4. Ferguson A. *An Essay on the History of Civil Society*/A. Ferguson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995

5. Карась Анатолій. *Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія.* – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.

6. Камінський А. *На перехідному етапі .»Гласність», «перебудова» і «демократизація на Україні»* - Мюнхен.1990.

7. Михальченко М.І., Журавський В.С., Танчер В.В. *Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору.* –К.,1997.с.114.

8. Шумка М., Гончарук Т. *Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення та потенціал* / Михайлина Шумка, Тетяна Гончарук // *Матеріали міжнародних філософсько-економічних читань.* – Львів, 2011. – С.215-222.

9. *Політологія: лекційний курс і практикум [Текст] : навч. посіб. / Т. В. Гончарук, М. І. Гурик, І. С. Дмитрів [та ін.] ; за ред. Т.В. Гончарук.*– Тернопіль: Астон, 2009.– 375 с